

Povodom 40-godišnjice mostarske operacije

Povodom 40-godišnjice oslobođenja Mostara Komanda sara-jevske armijske oblasti i Vojnoistorijski institut, u saradnji sa Skupštinom opštine Mostar i Arhivom Hercegovine, organizovali su okrugli sto o temi: »Mostarska operacija«. Rasprava je održana u Mostaru 13. februara 1985. godine. Sa tog skupa za čitaoce »Vojnog dela« donosimo autorizovana izlaganja general-majora ANTE BIOČIĆA, general-pukovnika MILANA BJELOGRLIĆA i general-potpukovnika FABIJANA TRGE.

General-major
ANTE BIOČIĆ

Mostarska operacija

Poslije vrlo uspješne, ali i teško izvojevane pobjede u kninskoj operaciji, jedinice Osmog dalmatinskog korpusa bile su razmještene u širem rejonu sjeverne i srednje Dalmacije zbog odmaranja, popune, uvježbavanja novoprimljenih boraca i zaštite oslobođenih teritorija. Predah je bio neophodan jer su prethodne borbe za oslobođenje Dalmacije i jadranskih otoka trajale kontinuirano gotovo puna tri mjeseca, što je imalo za posljedicu i relativno velike gubitke u boračkom i starješinskom kadru. Samo u kninskoj operaciji iz stroja je izbačeno oko 2.900 ljudi.

Vrijeme je zahtijevalo izuzetno organiziran i intenzivan vojno-stručni i partijsko-politički rad, a iznad svega visoku aktivnost štabova i starješina, jer su na pomolu bile nove, još veće obaveze i izvršenje još težih i složenijih zadataka.

Kako je operacijska zona Osmog korpusa »pokrivala« gotovo cijelo područje Jadrana, otoka i Dalmacije, a to znači i sve puteve kojima su održavane veze sa Zapadom i spoljnim svijetom, Štab korpusa je objektivno, zbog svog položaja morao da preuzme i određene diplomatske i spoljno-političke funkcije u odnosu na saveznike.

Još u toku borbi za oslobođenje srednjedalmatinskih otoka, a nešto kasnije i Dubrovnika, Anglo-amerikanci su pokušavali svim mogućim putevima i kanalima da se »ubace« na ovaj dio fronta, nudeći u više navrata pomoć čak i kada je mi nismo tražili. Kao što

danas znamo, u to vrijeme su se stvarale mnoge zakulisne kombinacije o eventualnom iskrcavanju zapadnih saveznika na našu jadransku obalu, što se potpuno uklapalo u njihovu opštu politiku i vojnu strategiju prema našem narodnooslobodilačkom pokretu i prema našoj zemlji. Treba imati u vidu da se sve ovo zbiva u zadnjim mjesecima 1944. i u prva tri mjeseca 1945. godine, kada je vizija konačne pobjede antihitlerovske koalicije bila već sasvim bliska i izvjesna. Crvena armija je u širokom frontu već izbila u samo središte »Hitlerove tvrđave« — od Mazurskih jezera, preko Visle, Estergona i Blatnog jezera do Drave, zapadni saveznici su dosegli Rajnu, a u Italiji se front protezao južnim padinama Toskanskih Apenina. U te opšte okvire treba smjestiti i konferenciju u Jalti (prvih dana februara 1945. godine), na kojoj je raspravljano i o Jugoslaviji (podjeli na interesne sfere), što mi tada, logično, nismo mogli da znamo. Tito je, međutim, genijalno predosjećao instinktom prekaljenog revolucionara da je u tim trenucima jedan od najvažnijih i najsloženijih problema — po svaku cijenu onemogućiti i spriječiti dolazak armija zapadnih saveznika na naše tlo, jer bi to moglo da ima nesagledive političke i vojne posljedice i reperkusije po budućnost nove Jugoslavije. Zato je već 3. januara poslao Štabu Osmog korpusa kategoričnu direktivu da se ne dozvoli iskrcavanje nikakvih novih savezničkih snaga na Vis i da se sazna koliko ih tamo ima. Ako treba, da se na Vis pošalje nova brigada. To je odmah i učinjeno — za ojačanje već postojeće posade otoka prebačena je Trinaesta brigada Devete divizije.

Januar 1945 — period intenzivnih priprema

Period od završetka kninske do početka mostarske operacije trajao je oko 45 dana. Gotovo sve jedinice Osmog korpusa bile su u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji, s tim što je 20. divizija dejstvovala u Lici prema njemačko-ustaškom frontu na liniji: D. Lapac — Gospić — Karlobag, a Deveta divizija je već koncem decembra upućena prema Širokom Brijegu (Lištici) da bi smijenila jedinice Dvadeset devete hercegovačke divizije i omogućila im prenošenje težišta dejstava na front Blagaj — Nevesinje i sjevernom dolinom Neretve. Prvih dana januara vratila se u sastav Deveta divizija i proslavljena Druga dalmatinska proleterska brigada, koja je nekoliko prethodnih mjeseci dejstvovala u Crnoj Gori i Hercegovini pod komandom Dvadeset devete divizije, tako da su tada sve jedinice Osmog korpusa bile »na okupu«.

U to vrijeme Dalmacija je bila i glavno tranzitno područje za Hrvatsku, zapadne i središnje dijelove Bosne, pa čak i za dio Slovenije. Sve ono što smo nabavljali i primali od saveznika u Italiji (hranu, opremu, oružje i dr.) — išlo je preko oslobođenih područja Dalmacije. Sve se to moralo transportovati, čuvati i opreмати, što nije bilo ni lako ni jednostavno.

Postoje sačuvani podaci o tome da su pozadinske jedinice i ustanove Osmog korpusa morale pripremati i do 75.000 obroka dnevno za sopstvene potrebe, mornaričke jedinice, bolnice i ranjenike, a ništa manje nisu bile ni obaveze u pogledu obezbjeđivanja ratnom tehnikom. Samo u kninskoj operaciji je zaplijenjeno 78 topova, više od 5.000 pušaka, preko 530 automatskih oruđa, nekoliko desetina vagona ratne opreme i motornih vozila — sve je to trebalo dovesti u ispravno stanje, podijeliti jedinicama, obučiti posluge za upotrebu, osposobiti za dejstvo i pokret. Korpusne i pozadinske radionice radile su gotovo danonoćno, jer vremena nije bilo. Svaki izgubljeni dan morao se nadoknaditi udvostručavanjem napora i aktivnosti. Insistiralo se naročito na što bržem opremanju i osposobljavanju tenkovskih i artiljerijskih jedinica, jer je iz dotadašnjih borbenih iskustava bilo evidentno da one predstavljaju takvu udarnu i vatrenu snagu bez koje se savremene operacije više ne mogu uspješno izvoditi.

Uz sve pomenute probleme, nametnuo se i još jedan — izuzetno oštra i hladna zima, kakva gotovo u cijelom ratu nije bila. Temperatura se noću spuštala i do -30°C , ali su i dani bili veoma hladni i vjetroviti, što je katkada paralisalo i otežavalo duže pokrete i složenija dejstva. Za mnoge mlade borce, pogotovo bez dužeg ratničkog i partizanskog iskustva, bio je to jedan od najtežih izazova, naročito ako su kretali na duži put bez temeljitijih priprema. Tako se i dogodilo da iz 10. brigade promrzne oko 100 boraca (i uginu oko 100 konja) na maršu od Knina prema Sinju. Zato je Štab korpusa u više navrata upozoravao sve potčinjene komande i starješine da posvete što veću pažnju pripremanju svih dužih pokreta i da bez veće potrebe ne izlažu jedinice dugom boravku na otvorenom prostoru.

Sistem komandovanja i koncentracija jedinica

Kao što je već naglašeno, Osmi dalmatinski korpus bio je pod komandom Glavnog štaba NOV Hrvatske, od kojeg je i primao sve operativne zadatke. Sa Štabom Dvadeset devete hercegovačke divi-

zije održavana je delimična veza preko Devete divizije, ali je to bilo nedovoljno za organizaciju pouzdanijeg i šireg sadejstva. Faktički, Osmi korpus nije imao nikakvih bližih kontakata ni sa Dvadeset devetom divizijom niti sa Štabom Drugog udarnog korpusa u čijem se sastavu ova divizija nalazila. Sve ono što smo želeli realizirati sa ovim komandama ostvarivano je radio-vezom preko Vrhovnog štaba, ali je to bio spor i često nedovoljno efikasan put, koji se negativno odražavao na sistem planiranja borbenih dejstava.

Izvođenje mostarske operacije, međutim, nije naredio Glavni štab NOV Hrvatske, već Vrhovni štab direktno — mimo Glavnog štaba. U sistemu komandovanja tog vremena takva praksa nije bila neobična i izuzetna. Drug Tito i Vrhovni štab su i ranije često preuzimali neposredno komandovanje nad pojedinim jedinicama i grupacijama, pogotovo u delikatnim situacijama (npr. prilikom povlačenja iz Srbije, u jesen 1941. godine; u vrijeme pohoda proleterskih brigada u zapadnu Bosnu, u ljeto 1942. godine; u protivudaru kod G Vakufa u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi; za vrijeme bitke na Sutjesci i sl.) ili kada je to bilo od krupnijeg operativno-strategijskog značaja. Glavni štab Hrvatske pripremao je za to vrijeme zamašne operacije ostalih korpusa (Četvrtog, Šestog, Desetog i Jedanaestog) i brojnih partizanskih snaga u pozadini neprijateljevog rasporeda, pa je u tom okviru imao, vjerovatno, i za Osmi korpus svoj plan upotrebe i angažovanja.

Čim su sredinom januara iz Štaba Devete divizije stigle prve informacije o pojačanoj aktivnosti Nijemaca, ustaša i četnika u širem rejonu Mostara i na pravcima Sarajevo — Mostar, Mostar — Čapljina — Metković, i od Širokog Brijega ka sjeveru i zapadu, Štab korpusa je procijenio da je najznačajniji neretvljanski pravac, odnosno šire područje mostarskog bazena. Vremena za duge rasprave očigledno nije bilo, moralo se dejstvovati brzo, smjelo i radikalno kako bi se raščistila postojeća situacija. Jedna divizija je bila već duže vremena angažovana na tom pravcu, oslobođeno područje je postajalo sve nesigurnije, četnici su očekivali iskrcavanje zapadnih saveznika (takve nade su podgrijavane iz Londona), ustaše i Nijemci su uporno širili glasine kako je partizanska snaga »na izdisaju« i sl. Sa svojom procjenom situacije Štab korpusa je upoznao Glavni štab Hrvatske, ali se i ostalo na tome; niti su previše forsirana dejstva ka zapadnoj Hercegovini, niti je Glavni štab u tom smislu previše podsticao. Zbog takve situacije nije bilo lako doneti odluku za dalja dejstva iz slijedećih razloga: (1) prostrano oslobođeno područje Dalmacije — od vitalnog značaja za vezu sa svijetom — nije dozvoljavalo dugotrajnije i obimnije odvajanje naših snaga sa tog terena,

a te snage su bile jedinice Osmog korpusa; (2) postojala je neprekidna opasnost od prodora jačih grupacija neprijatelja prema Kninu i južnoj Lici (od Bihaća) što bi moglo da ugrozi naš cjelokupni operativni položaj u tom dijelu zemlje ukoliko bi ga za duže vrijeme »ispraznili«, odnosno angažovali glavne snage koje su se tu nalazile na nekom drugom pravcu; (3) već su se nazirale konture formiranja nove (četvrte) armije, radi čega su već izvođene obimne pripreme, posebno u vezi sa njenom predviđenom upotrebom u završnim operacijama, što je takođe »usporavalo« operativnu inicijativu Štaba korpusa. Dodatne otežavajuće okolnosti bile su nepovoljne vremenske prilike (oštra zima) i loše komunikacije, pogotovo što je udaljenost glavnih snaga Korpusa od zone predstojećih dejstava iznosilo oko 200 km. Rješenje se (privremeno) svelo na odluku: da se Deveta i Dvadeset deveta divizija maksimalno angažuju oko Mostara, Nevesinja, Širokog Brijega i u cijelom tom području — dok se ne stvore uslovi za opsežnija dejstva i ofanzivu većih razmjera.

Za njemačku Komandu jugoistoka i Grupu armija »E«, koja se povlačila iz Srbije i Crne Gore na sjever, neretljanski pravac je imao izuzetan operativni značaj. U planovima Nijemaca širi rejon Mostara, zajedno sa Nevesinjem, Čapljinom, Metkovićem i Širokim Brijegom činio je jedinstvenu odbrambenu zonu, čijim se držanjem titio ne samo širi rejon Sarajeva već je istovremeno obezbjeđivan i lijevi bok snaga koje su se povlačile dolinom r. Bosne prema Slavonskom Brodu. Ustaše su bile posebno motivisane za odbranu ovog područja, čiji je stožer činio njihov bastion — Široki Brijeg, a za četnike je to bila posljednja »slamka spasa«, iza koje je dolazilo potpuno rasulo. Prema tome, širi rejon Mostara planiran je za odudnu i krvavu bitku u kojoj nije smjelo biti olakog povlačenja i odstupanja. U skladu s tim, angažovane su i odgovarajuće snage: Nijemci — svoju 369. legionarsku diviziju, ustaše — Devetu ustaško-domobransku gorsku diviziju, četnici — tri brigade (Mostarsku, Nevesinjsku i Konjičku), Italijani — Četrdeset devetu fašističku legiju »San Marco«. Čim su se borbe rasplamsale iz Sarajeva su dovučene nove snage: jedan puk 181. njemačke divizije, 48. brzi odred i tvrđavski bataljon, tako da je ukupan broj neprijateljskih vojnika angažovan u operaciji bio oko 20.000. Sve su ove snage stavljene pod neposrednu komandu 369. njemačke divizije, s tim što su na pojedinim odsjecima fronta i u utvrđenim uporištima i većim objektima komandu imali isključivo njemački oficiri. Ustaše i četnici stavljeni su, takođe, pod njihovu komandu.

Uvodne borbe Devete dalmatinske i Dvadeset devete hercegovačke divizije — početak operacije

Prema njemačko-kvislinškim snagama u širem području Mostara našle su se početkom januara dvije naše divizije: Deveta dalmatinska iz sastava Osmog korpusa i Dvadeset deveta hercegovačka iz Drugog udarnog korpusa — prva sa četiri, a druga sa pet brigada (ukupno oko 14.000 boraca), s tim što je Dvadeset deveta divizija prethodno ojačana tzv. južnom grupom Prve tenkovske brigade NOVJ i motorizovanim artiljerijskim divizionom Drugog korpusa. Kasnije će se u borbu uključiti i Treća hercegovačka brigada KNOJ-a, dok se Sedamnaesta ramska brigada Desete krajiške divizije nalazila u dolini r. Rame.

Pojačana aktivnost jedinica Devete i Dvadeset devete divizije, kao i intenzivne pripreme glavnih snaga Osmog korpusa, nisu mogle ostati nezapažene u njemačkim komandama. Vjerovatno su dešifrovali i neke naše radio-zapovjesti i informacije iz kojih su mogli da izvuku pouzdane zaključke o pripremanju operacije većih razmjera, odnosno o našim planovima za dejstva ka Mostaru i dalje — neretljanskim pravcem. To je postalo još očiglednije nakon opsežnih priprema koje je Dvadeset deveta hercegovačka divizija počela da sprovodi drugom polovinom januara, vršeći snažan pritisak prema Nevesinju, Buni i Blagaju, i pripremajući napad na Konjic i Ivan-Sedlo, što je u njemačkim štabovima procijenjeno kao naš pokušaj da presiječemo pravce Mostar — Sarajevo i tako izoliramo snažnu mostarsku grupaciju od glavnih snaga 21. brdskog korpusa. Da bi to spriječio neprijatelj je krenuo u protivakciju. Pred mrak 27. januara sa oko 8.000 vojnika (glavne snage su činili 370. njemački puk i Deveti ustaški zdrug) izvršio je snažan ispad iz Mostara i Širokog Brijega prema Ljubuškom i Čitluku, a narednog dana i prema Čapljini i Metkoviću. Pošto je postigao gotovo potpuno iznenađenje, probio je položaje Devete divizije, razdvojio njene jedinice i odbacio ih prema Posušju i Imotskom, a Četvrtu brigadu — najpre u Čapljinu, a zatim prema Vrgorcu. Do 29. januara neprijatelj je zauzeo gotovo sva veća mjesta: Čitluk, Ljubuški, Čapljinu i Metković, nakon čega je porušio sve mostove na Neretvi u Metkoviću, Gabeli i Čapljini, prisilivši time Dvadeset devetu diviziju da odustane od planiranog napada na Konjic.

Ovaj ispad Nijemaca i ustaša objektivno je pomogao Štabu Osmog korpusa da konačno riješi dilemu — da li ići na Mostar ili ostati na sadašnjim položajima. Tito je oštro zamjerao na pretrpljenim

gubicima i ispuštenoj inicijativi, ali je kao i uvijek i tada bio rezolutan i naredio da se najhitnije angažuju sve snage i povrati izgubljena teritorija, kao i da se odmah orijentišu ka Mostaru. Za to vrijeme Dvadeset deveta hercegovačka divizija užurbano prebacuje ka Čapljini svoju Četrnaestu brigadu i gotovo sve jedinice koje je mogla odvojiti sa fronta bez većeg rizika, tako da je ubrzo oformljena snažna kombinovana grupacija (jačine oko 3.000 boraca) koja je uz podršku tenkova i artiljerije uspjela da forsira Neretvu, obrazuje mostobran u rejonu Gabele i posle teških četvorodnevnih borbi ponovno oslobodi Čapljinu (3. februara), Ljubuški i Čitluk (4. februara), i 5. februara izbije na prvobitne položaje.

Dovođenje jedinica u rejon koncentracije

Dovođenje jedinica Osmog korpusa u rejon koncentracije za mostarsku operaciju izvedeno je kombinovano: najveći dio je prevožen, a nešto jedinica je išlo pješice. Prevozilo se kamionima, željeznicom i brodovima, praktično svim transportnim sredstvima koja su bila na raspolaganju, što je bio jedinstveni slučaj u našoj dotadašnjoj ratnoj praksi. Problem je bio utoliko složeniji što je udaljenost jedinica od rejona koncentracije i polaznih položaja za napad iznosila od 250 do 300 km (npr. jedinica 19. divizije), što je tako veliki prostor trebalo prevaliti u što kraćem vremenu, i što je prostorijska kojom se kretalo bila gotovo potpuno opustošena ratom, razaranja i pljačkom okupatorskih i kvislinških vojski, tako da nije pružala čak ni najminimalnije uvjete za snabdijevanje. Zato se moralo sve ponijeti, a to je opterećivalo transportne kolone i stvaralo brojne probleme.

Štab Osmog korpusa je pravovremeno pristupio planiranju ovog složenog pokreta. Pripreme su, u stvari, počele već krajem decembra 1944. godine (ubrzo nakon kninske operacije), ali su intenzivirane sredinom januara kada se u Štabu korpusa počelo ozbiljno razmišljati o prenošenju dejstava u zapadnu Hercegovinu. Da bi se sve sprovelo što efikasnije i bezbolnije, angažovane su ne samo vojne jedinice, već i sve druge strukture narodnooslobodilačkog pokreta: organi narodne vlasti, pozadinske ustanove, omladinske organizacije, Inženjerska brigada Korpusa ubrzano je opravljala (uz pomoć mjesnog stanovništva) puteve i mostove, a mornaričke jedinice su stavile na raspolaganje sve transportne i druge plovne objekte. Bila je to jedna od najorganizovanijih i najbolje izvedenih akcija ove vrste na dugom ratnom putu Osmog korpusa, koja na žalost još nije

dovoljno izučena i analizirana, niti su njena iskustva uopštena i ugrađena u našu vojnu teoriju.

Premještanje jedinica završeno je za nepuna četiri dana, tako da su već 4. februara svi borci bili na polaznim položajima za napad. Od Zadra i Šibenika premještanje su organizovale mornaričke komande (do Splita, Gradca i Podgore), željeznički transport je korišten od Šibenika i Knina do Sinja, a zatim se marševalo. Preko 20.000 ljudi sa cjelokupnom ratnom i drugom opremom uspjelo je tako da se u rekordno kratkom vremenu predislocira na udaljenost od gotovo 250 km, i što je najvažnije — spremni da odmah stupe u borbu.

Bitna obilježja plana operacije

Zapovijest (depešu) Vrhovnog štaba o izvođenju operacija Štab Osmog korpusa primio je 30. 01. 1945. godine u 11.00 časova. Vrhovni štab je naredio da Osmi korpus zajedno sa Dvadeset devetom hercegovačkom divizijom što hitnije oslobodi Široki Brijeg, Mostar i Nevesinje, razbije njemačku grupaciju u tom rejonu i orijentiše se za dejstva neretljanskim pravcem. O tome smo odmah obavijestili Glavni štab Hrvatske, naglašavajući istovremeno da su sve jedinice već u pokretu za dejstva ka zapadnoj Hercegovini. Istoga dana iz Glavnog štaba primili smo dvije informacije i sugestije: u prvoj, Štab korpusa se upozorava da dobro procijeni situaciju u širem sektoru Ljubuškog, te da ne interveniše odmah svim snagama već samo Dvadeset šestom divizijom (što Štab korpusa nije prihvatio), a drugom su obaviještavali da neprijatelj koncentriše jače snage u rejonu Otočac — Gospić, te da se ne smije isključiti mogućnost njegovog prodora na oslobođeni teritorij sjeverne Dalmacije radi pljačke i paralisanja našeg cjelokupnog sistema. I pored izloženih činjenica i razloga, Štab korpusa je odlučio da i dalje ostane pri svojoj procjeni i već donetoj odluci.

U Štabu korpusa je postojao čvrst stav o tome da se ne smije vršiti prevelika disperzija snaga, jer ona ko »pokriva« sve, u stvari ne pokriva ništa sigurno i pouzdano. »Kada udaraš« — upozoravao je često komandant korpusa, pokojni general Drapšin — »udaraš maljem i što žešće. Jedino se tako može postići potpuni uspjeh; sve drugo je polovično krpljenje«. Zato smo odmah i krenuli sa kompletne dvije divizije (jedino je Peta brigada privremeno stavljena pod komandu Dvadesete divizije dok se njena Deseta brigada ne sredi poslije teških gubitaka nakon smrzavanja, ali je ubrzo i ona određena u korpusnu rezervu).

Nešto složeniji problem bio je uključivanje u plan operacije jedinica Dvadeset devete hercegovačke divizije. Sa Štabom divizije vezu smo održavali isključivo radio-putem, pa i to neredovno i sporo, mada je Deveta divizija bila već duže vremena u stalnom borbenom kontaktu sa jedinicama Dvadeset devete divizije. Međutim, Štab korpusa nije imao potpunu i širu predstavu o stvarnoj situaciji na lijevoj obali Neretve, a još manje o mogućnostima Dvadeset devete divizije i njenih jedinica. Znalo se jedino da je to jaka divizija, koja ima pet brigada, da se tu nalazi i posebna brigada KNOJ-a i jedna brigada iz italijanske divizije »Garibaldi«, te da su u ovom rejonu i snažne artiljerijske jedinice iz sastava Drugog udarnog korpusa. Zato je i odlučeno da se u prvoj fazi ne narušava dotadašnji plan dejstava Dvadeset devete divizije. Štabu divizije je ostavljena široka inicijativa, ali je istovremeno odmah obaviješten o planovima i namjerama Osmog korpusa kako bi i sam mogao da se u njih uklopi. Za početak je njeno težište usmjereno ka Nevesinju, ali je ubrzo sve išlo kako treba, naročito nakon dolaska komandanta divizije pukovnika Vlade Šegrtu u Štab korpusa (u Imotski).

Za izvođenje mostarske operacije Štab Osmog korpusa angažovao je ukupno četiri divizije (Devetu, Devetnaestu i Dvadeset šestu iz svog sastava i Dvadeset devetu hercegovačku iz Drugog korpusa), Prvu tenkovsku i artiljerijsku brigadu, kao i brojne pomoćne jedinice. Ukupna jačina angažovanih snaga iznosila je oko 40.000 boraca, tako da je u živoj sili ostvarena nadmoćnost 2:1. U tenkovima i artiljeriji odnos je bio još povoljniji, a uz to su dejstva naših jedinica podržavale i dve eskadrile lovaca-bombardera. Težište dejstava je usmjereno ka zapadnoj Hercegovini, a glavni udar u prvoj fazi — prema Širokom Brijegu, čija je posada brojala preko 5.000 odlično naoružanih vojnika.

Sva naseljena mjesta i značajnije objekte u širem rejonu Mostara Nijemci su pravovremeno utvrđivali za odbranu u grupno-robovskom sistemu. Naročito opsežne mjere sprovedene su u Mostaru, Širokom Brijegu i Nevesinju: izgrađeno je na desetine betonskih bunkera, postavljeno mnoštvo minskih polja (gusto zasejanih) urađeno je nekoliko stotina protivpješadijskih prepreka svih vrsta, sve veće zidane kuće su uređene kao utvrđene tačke. Cjelokupni odbrambeni sistem neprijatelja zasnivao se na dva, relativno samostalna i odvojena pojasa: spoljni se protezao linijom Rakitno — Široki Brijeg — Jasenica — Buna — Blagaj — Nevesinje — Zijemlje, i bio je udaljen od Mostara od 15 do 40 km, a unutrašnji se oslanjao na jake objekte Huma, Mikuljana i Jastrebinke, 8—10 km od

grada. Najjače uporište bio je Široki Brijeg — preko 5.000 Nijemaca i ustaša, pretvoren u neprekidni i snažno utvrđeni kazamat, ograđen bunkerima, minskim poljima i bodljikavom žicom.

Tok operacije — presjek najznačajnijih zbivanja

Opšti napad svih jedinica koje su uzele učešća u mostarskoj operaciji uslijedio je 6. februara u 07.00 časova sa položaja na kojima su se već nalazile. Naj snažniji udar izvršen je na njemačko-ustaški utvrđeni čvor u Širokom Brijegu, između Mostarskog blata i pl. Čabulje, s tim što je u prvom ešelonu napadalo šest brigada (po tri brigade iz Devete i Dvadeset šeste divizije), koje je podržavala sjeverna grupa Prve tenkovske brigade NOVJ, artiljerijska brigada Osmog korpusa i Prva i Druga lovačko-bombarderska eskadrila, dok su u rezervi korpusa zadržane dvije brigade: Četvrta udarna iz sastava Devete divizije i Treća prekomorska iz Dvadeset šeste divizije.

Po svojoj žestini i dinamičnosti, bitka na Širokom Brijegu bila je jedna od najtežih i najkrvavijih koje su vodile jedinice Osmog korpusa. Trebalo je slamati ogorčeni otpor neprijatelja gotovo u svakom bunkeru i rovu, provlačiti se pod mitraljeskom vatrom između minskih polja i stotina protivpješadijskih prepreka, izvoditi juriš za jurišem jer se protivnik nigdje nije predavao. Tek nakon dva dana žestokih borbi (7. II predveče) Široki Brijeg je konačno oslobođen, a spoljni pojas odbrane neprijatelja probijen je na ovom pravcu. Međutim, kako naš obruč kod Knešpolja nije bio potpuno zatvoren, veći dio neprijateljske grupacije uspio je da se izvuče prema Mostaru.

Istovremeno sa napadom Dvadeset šeste i Devete divizije na Širokom Brijegu, uslijedio je i prodor jedinica Devetnaeste divizije (kojima je sadejstvovala Dvanaesta udarna brigada Dvadeset devete hercegovačke divizije) između Mostarskog blata i Neretve. Neprijatelj je izbačen »iz ležišta« na svom najosjetljivijem, južnom frontu, nakon čega je bio prisiljen da se povuče na već pripremljenu i fortifikacijski snažno uređenu liniju neposredne odbrane Mostara: Jastrebik (k. 1138) — Mikuljača (k. 654) — Kamen — s. Čule — s. Čačevići — ušće Jasenice u Neretvu. Snage Dvadeset devete hercegovačke divizije vezivale su za čitavo ovo vrijeme veoma snažnu neprijateljsku grupaciju u širem rejonu Nevesinja, ne dozvoljavajući

jući joj da interveniše ka lijevoj obali Neretve i Mostarskom blatu, što bi očigledno otežalo dalji prodor jedinica Devetnaeste divizije.

Uspješnim probojem spoljne linije odbrane i oslobođenjem Širokog Brijega — najjačeg utvrđenog bastiona kojim je zatvaran pravac prema Mostaru — okončana je prva faza (etapa) mostarske operacije. Njen uspjeh je bio veoma zadovoljavajući; sve divizije su izvršile primljene zadatke, a ostvareno sadejstvo pješadije sa tenkovima i artiljerijom ponovno je potvrdilo da su naše jedinice već dobro osposobljene za sinhronizovana dejstva rodova i vidova, čak i u najtežim klimatskim i zemljišnim uslovima. Značajan doprinos postignutom uspjehu dale su i Prva i Druga lovačko-bombarderska eskadrila, dejstvujući po utvrđenim objektima neprijatelja i njegovim kolonama koje su se povlačile, ali je efekat tih napada katkada bio nedovoljan zbog malog broja aviona i kraškog zemljišta. Međutim, njihovo dejstvo imalo je veliki moralni podstrek našim borcima u jurišima, naročito na utvrđene objekte u Lištici (samostan, gimnaziju i Duvansku stanicu).

U realizaciji druge etape operacije osnovni problem je bio — kako okružiti neprijateljeve snage, spriječiti njihovo izvlačenje dolinom Neretve i izvršiti posljednji, uništavajući udar. Štab korpusa raspolagao je prilično pouzdanim informacijama o tome da Nijemci pokušavaju intervenisati svojim rezervama iz doline Drežanke prema Mostaru, što se moglo spriječiti jedino angažovanjem jakih snaga na tom pravcu i podrškom avijacije. Zbog toga je cijela Deveta divizija hitno usmjerena na istočne padine Čabrelje, a sa Štabom Dvadeset devete divizije dogovoreno je da pored Jedanaeste brigade, koja je već bila u rejonu Konjica, angažuje još jednu brigadu prema komunikaciji Sarajevo — Mostar u širem rejonu Bijelog Polja, a avijacija je trebala da dejstvuje po ciljevima na putu i pruži navedene komunikacije. Istovremeno je Vrhovni štab zamoljen da naredi Petom korpusu jače angažovanje njegovih jedinica u širem rejonu Jablanice 13. februara, jer je tog dana planiran početak napada na Mostar (zahtjev je odmah prihvaćen i Štabu petog korpusa naredeno je da noću 13/14. februara sa tri brigade izvrši snažan pritisak na Jablanicu).

Odlučujući napad na utvrđene položaje neprijatelja u Mostaru i Nevesinju otpočeo je istovremeno 13. februara u jutarnjim časovima. Glavne snage Osmog korpusa (jedinice Devetnaeste i Dvadeset šeste divizije) išle su direktno na Mostar (Dvadeset šesta divizija je nastupala od Širokog Brijega, a Devetnaesta divizija južno — između Mostarskog blata i Neretve). Dvadeset deveta hercegovačka

divizija napadala je Nevesinje. Od ukupno 18 brigada koje su učestvovala u mostarskoj operaciji, u prvom ešelonu je angažovano 12 (10 pješadijskih, tenkovska i artiljerijska). Četiri od njih probijale su i slamale odbranu neprijatelja na najtežem dijelu, zapadno i južno od Mostara. Istovremeno sa napadom glavnih snaga, jedinica Devete udarne divizije (tri brigade ojačane artiljerijskim divizionom) bile su postavljene u rejonu Raštani — Kruševica — Tonovići — Garanci (zajedno s njima bila je i Četrnaesta udarna brigada Dvadeset devete divizije) i imale su zadatak da u širem rejonu Bijelog Polja presijeku neprijateljsku odstupnicu i spriječe njegovo izvlačenje iz Mostara i Nevesinja prema Sarajevu.

Izuzetno krvave i žestoke borbe vodile su brigade prvog ešelona. Već u prvim podnevnim časovima borci Dvanaeste brigade Dvadeset šeste divizije uspjeli su da razbiju položaje i odbranu kombinovanih njemačko-ustaških snaga na Jastrebinke, a do pada mraka je pala i jedna od najjačih otpornih tačaka neprijatelja u širem rejonu Mikuljače (zauzele su je jedinice Jedanaeste brigade nakon nekoliko uzastopno izvedenih juriša i protivjuriša). Nijemci su kod s. Žovnice porušili put koji vodi u grad, računajući da je ta deonica neprohodna za tenkove i tešku tehniku, ali su naši tenkisti i artiljerci poput kaskadera — zaobilazili prepreke i spuštali se gotovo okomitim stazama i padinama, podržavajući pješadiju.

Za to vrijeme izvršeno je i nekoliko uspješnih prodora na sektorima napada Devetnaeste i Dvadeset devete divizije. Glavne snage Dvadeset devete divizije (oko 4.000 boraca) bile su više prethodnih dana angažovane u napadima na Nevesinje, ali je tek nakon snažno izvedenog napada jedinica Desete i Četrnaeste brigade noću 13/14. februar i teških pretrpljenih gubitaka neprijatelj bio prisiljen da naredi povlačenje svog garnizona (posadu su činili jedan bataljon 369. puka i oko 500 ustaša), pa je tako i Nevesinje oslobođeno. Razdvojene kolone neprijateljskih vojnika, koje su se povlačile ka Mostaru, sačekale su na sniježnim padinama Veleža jedinice Trinaeste hercegovačke brigade, i gotovo ih u potpunosti razbile, zaplijenivši svu tehniku (komandant 369. puka je izvršio samoubistvo). Put za Mostar otvoren je tako i sa južne strane; borci Devetnaeste divizije već su u toku noći slomili otopr neprijatelja u utvrđenom uporištu Varda, a Trinaesta hercegovačka brigada je oslobodila Blagaj, nastavljajući odmah pokret na sjever.

Odlučujuća faza bitke za Mostar počela je 14. februara u zoru, u vrijeme kada su jedinice Dvadeset šeste, Devenaeste i Dvadeset devete divizije u snažnom i nezadrživom jurišu slamale posljednji

otpor neprijateljevih otpornih tačaka u zapadnim i južnim predgrađima i u Bišću polju. U grad su najprije podrli borci Dvadeset šeste divizije (Prva dalmatinska proleterska, Jedanaesta i Dvanaesta brigada) podržani tenkovima, zatim Devetnaesta, a nešto kasnije i Dvadeset deveta divizija (njena Trinaesta brigada). Zapadni dio grada oslobođen je već oko 15. časova, ali su ulične borbe vođene sve do pada mraka, kada je prestao svaki otpor razbijenih neprijateljevih grupa. Jurišem tenkista i dejstvom mostarskih udarnih grupa onemogućeno je neprijatelju da razori mostove i druge važnije objekte u gradu, posebno željezničku stanicu, ložionicu i veća industrijska postrojenja, što je bilo od izuzetnog značaja za dalja dejstva i privredni oporavak grada. Značajan doprinos tome dali su i mnogi građani, naročito omladina, preuzimajući i najteže zadatke: razminiranje pojedinih objekata, kao vodiči tenkistima i sl.

Uspjehu glavne grupacije koja je oslobađala Mostar izuzetno je doprinijela Deveta divizija i avijacija svojim dejstvima u širem regionu Drežnice i na komunikaciji Sarajevo — Mostar. Po dubokom snijegu i velikom mrazu njeni borci su danonoćno odbijali i spriječavali pokušaje prodora jakih njemačkih snaga (kompletnog 359. puka) koje su iz Sarajeva hitale u pomoć mostarskom garnizonu, i taj zadatak sa uspjehom izvršili. Izuzev 48. motorizovanog odreda, koji je uspio da se probije dolinom Neretve u grad, ostale neprijateljeve snage intervencije zadržane su i razbijene na položajima koje je držala Deveta divizija, što je bilo od izuzetnog značaja u slamanju mostarskog čvora odbrane kombinovanih njemačko-ustaških i četničkih snaga. U našoj istoriografiji, međutim, pa čak i u memoarskoj građi, ta dejstva Devete divizije katkada se nedovoljno valorizuju i ne ocjenjuju jedino prihvatljivim operativnim kriterijumom — njihovog stvarnog značaja u kontekstu realiziranja osnovnih i bitnih ciljeva koje je mostarskom operacijom trebalo ostvariti.

Gotovo bez predaha i zastoja, odmah po oslobođenju Mostara nastavljeno je gonjenje razbijenih ostataka neprijatelja: njemačke 360. divizije i Devete ustaško-domobranske gorske divizije. Prva tri dana gonjenje su vršile brigade Devete divizije (do Aleksina Hana) a zatim jedinice Dvadeset devete hercegovačke divizije, koje već 20. februara oslobađaju Jablanicu, 1. marta — Ostrožac, dva dana kasnije i Konjic, da bi već 4. marta izbile na Ivan-sedlo, čime je i realiziran krajnji cilj mostarske operacije — definitivno oslobođenje cijele Hercegovine.

Analizirajući mostarsku operaciju u cjelini došli smo do zaključka da ona pripada kategoriji borbenih dejstava operativnog značaja i nivoa, jer su obe strane angažovale relativno podjednake snage korpusnog sastava. Takav zaključak je moguće izvesti na osnovu bitnih kriterijuma operacije: ukupno angažovanih efektivna, vremena trajanja, dubine na kojoj je izvođena, jedinstvenog sistema komandovanja, ideja i opšteg cilja dejstava.

Polazeći od pomenutih kriterijuma, moguće je zaključiti slijedeće: (1) da je mostarska operacija trajala 37 dana (od 6. II do 14. III), ne računajući prethodne borbe Devete i Dvadeset devete divizije; (2) da je u njoj angažovano oko 40.000 boraca Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i oko 20.000 neprijateljevih vojnika, što je u cjelini (ukupni efektivni) na nivou mnogih armijskih operacija iz drugog svjetskog rata; (3) da je dubina planiranih i postavljenih zadataka iznosila oko 80—100 km, s tim što je glavni objekat dejstava — grad Mostar bio udaljen od polaznih položaja za napad oko 30—45 km; (4) da je na obe strane bilo potpuno objedinjeno komandovanje, te da su sva dejstva izvođena prema jedinstvenim planovima. Nakon uspješno izvedene kninske operacije i prije toga — zamašne operacije za oslobođenje Dalmacije, ovo je bila treća velika uspješno realizirana napadna operacija snaga Osmog korpusa u relativno kratkom vremenu — za nepunih šest mjeseci. Tri značajne operacije — i tri velike pobjede.

Za 37 dana koliko je trajala, u mostarskoj operaciji su potpuno razbijene dvije neprijateljeve divizije; ukupno je izbačeno iz stroja oko 10.000 neprijateljskih vojnika — oko 4.000 je poginulo, 1.500 zarobljeno, oko 5.000 se razbježalo. Poslije borbi za Mostar, obe neprijateljeve divizije su svedene na puk. Zaplijenjeno je oko 80 artiljerijskih oruđa (topova i haubica), oko 300 mitraljeza, velika količina municije i druge ratne opreme, mnogo vozila i sl.

Nisu bili mali ni naši gubici, koji su, pored ostalog, nastali i zbog toga što smo morali brzo dejstvovati, jer nije bilo vremena za prethodne temeljitije pripreme. Prema nepotpunim podacima jedinice Osmog korpusa i Dvadeset devete divizije imale su oko 600 poginulih i blizu 2.000 ranjenih, što dovoljno ilustrativno govori o obimu i žestini borbi i bojeva, vođenih gotovo neprekidno više od mjesec dana. Najteži gubici pretrpljeni su u posljednjih sedam dana operacije, kada su u danonoćnim jurišima razbijana i uništavana jaka fortifikacijska utvrđenja neprijatelja u neposrednoj blizini

Mostara, a slično je bilo i na frontu Devete divizije, koja je na sebe primila udar snažne grupacije Nijemaca koja je pokušala da prodre ka Mostaru. Drugim riječima, svaka oslobođena stopa plaćena je krvlju i mnogim žrtvama, i upravo tu, kao uostalom i u svim prethodnim i kasnijim bitkama — cementirana je najveća vrijednost našeg rata i revolucije — bratstvo i jedinstvo. Njegovom učvršćenju i daljem jačanju dali su i svoj puni doprinos učesnici mostarske operacije, svi njeni borci i starješine. Zato su s pravom i zaslužili pohvalu svog vrhovnog komandanta, maršala Tita, koja je za svakoga od njih predstavljala istovremeno i najveće i najdraže priznanje.